

Schilderijen van Theodoor van Thulden in het Capucijnenklooster te Breda

door

DRS. P. GERLACH O.F.M.CAP

In een verlate jaarvergadering van het Provinciaal Genootschap op 16 maart 1957 ter herdenking van het 350e geboortejaar van Van Thulden heeft de Leuvense Hoogleraar Val. Denis, de figuur van deze Bossche schilder weer tot de Brabantse intelligentsia laten spreken. In 1928 had overigens de directeur van het Mauritshuis te Den Haag, Fr. Schneider, reeds de aandacht op hem gevestigd, maar diens studie bleef onvoltooid en na zijn overlijden heeft geen Noord-Nederlander de begonnen belangstelling levendig kunnen houden.

Als praktisch besluit van de feestelijke viering van 1957 werd tegen het jaar 1959 een monografie toegezegd van de hand van genoemde Leuvense hoogleraar.

Intussen wachten we hierop nog steeds. Dit wachten werd voor ons de aanleiding tot publicatie van wat aantekeningen over en rond de figuur van Van Thulden. Zo schreven we het vorig jaar een artikel over zijn schilderij in de Bossche Raadzaal.¹ We deden dit in de stille hoop daarmee een *definitieve* beschouwing van een specialist te kunnen bespoedigen. Dezelfde gevoelens bezielen ons ook nu, bij de publicatie van onderstaand artikel. Daarbij was de vernieuwing van onze kloosterkerk te Breda ook een gereede aanleiding voor mij om de aandacht te vestigen op twee schilderijen uit het klooster, waarvan er een zonder tegenspraak aan Van Thulden dient te worden toegeschreven, maar waarvan het andere een „omstreden” werk blijft. We dachten in onderstaande beschouwingen enige grond te vinden om ook dit aan deze Meester toe te schrijven.

* * *

Zoals in het verleden bijna steeds gebeurde bij de stichting van een Capucijnenklooster en -kerk, zo werd ook bij de stichting van het klooster

te Breda in 1889 de hulp ingeroepen of spontaan geboden van en door vrienden en bekenden. Soms is dat ook een gereede aanleiding voor de seculiere geestelijkheid om zich te ontdoen van hetgeen men overtollig heeft of liever vervangt, en daarmee dan de nieuw te stichten kerk van dienst te zijn. Zo kregen de Bredase Capucijnen van de pastoor van Vortum en Mullem bij Boxmeer de preekstoel en het prachtige Maria-altaartje, dat in het zij-kapelletje staat.² Een juweeltje van laat-barokke kunst, dat we niet te laag mogen aanslaan. De pastoor van de St. Antoniuskerk te Breda gaf hun zijn hoogaltaar en de plebaan van de kathedraal (vroeger de oude Barbarakerk in de Lange Brugstraat) stond hun de huidige twee zij-altaren af.³ Geen van drieën wisten ze waarschijnlijk wat ze afstonden. Het is interessant te weten, waar die drie Bredase altaren *oorspronkelijk* vandaan zijn gekomen.

Meubilering der Brabantse kerken

Het is immers bekend, dat bij de meubilering van bestaande of terugontvangen of nieuw te bouwen kerken, en speciaal van de zgn. Waterstaatskerken, vaak gebruik werd gemaakt van meubilair uit kerken van door Jozef II of de Franse Revolutie opgeheven kloosters in België. Zo kwam de Bossche St. Catharinakerk rond 1829-'30 aan negen kapitale doeken van P. J. Verhaghen uit de abdij van Averbode⁴; de Helmondse St. Lambertus haalde er zijn prachtig orgel van Robustelli⁵ vandaan. De oude Waterstaatskerk van *Chaam* (1842) kreeg zijn biechtstoelen en preekstoel uit Antwerpen; het altaarstuk en waarschijnlijk ook het altaar zelf, kwam uit een Kempische Norbertijnerabdij,⁶ zoals ook Udenhout zijn hoofdaltaar uit een Norbertijnerkerk moet hebben. De St. Petruskerk te *Leur* had een Antwerps witmarmeren altaar uit de XVIIIe eeuw, dat men thans in het Rijksmuseum kan gaan bewonderen.⁷ De oude Waterstaatskerk van St. Laurentius te *Dongen* (1828-'30) had een preekstoel uit Antwerpen⁸ en waarschijnlijk ook wel haar hoofdaltaar. Dat *Roosendaal* (1839) zijn St. Jan meubileerde met zuid-nederlandse import is duidelijk als men weet, dat ze bediend wordt door Norbertijnen van Tongerlo. Daar kwamen in ieder geval de heiligenbeelden van zijn biechtstoelen vandaan.⁹ Van de Heikese kerk te Tilburg (1827-'29)

weten we, dat het marmeren hoofdaltaar van niemand minder dan van de beroemde zeventiende eeuwse beeldhouwer Kerricx, afkomstig is van de Antwerpse St. Walburgis, ook de Burchtkerk genaamd.¹⁰ De betrekkelijk jonge St. Trudokerk van *Zundert* pronkt met een hoofdaltaar en twee zij-altaren van haar vorige kerk, maar afkomstig van de opgeheven St. Michielsabdij te Antwerpen.¹¹ Het barokke meubilair van de oude kerk van 1832 te *Steenbergen*, *Waspik* (1841) en *Huybergen* (1844 en 1917) komt grotendeels van de kerken onzer zuiderburen.¹² Het zou ons dan ook niet verwonderen, als het hoofdaltaar der St. Antoniuskerk te Breda (1836-'37), thans in de Capucijnenkerk aldaar, van zuid-nederlandse import is.¹³ Als men weet, hoe slordig veelal parochie- en kloosterkronieken in het verleden zijn bijgehouden, verwondert het niet, dat men dienaangaande niets vindt aangetekend.

Voor de zij-altaren, die eertijds in de St. Barbarakerk¹⁴ hebben gestaan en nu in de Bredase Capucijnenkerk, is het vrijwel zeker, dat ze afkomstig zijn van het opgeheven klooster der Zusters Cisterciënzerinnen, ook Bernardinessen genoemd, van Muizen te Mechelen.¹⁵ Ook hierover is niets te vinden in het oude parochie-archief van St. Barbara noch in het bisschoppelijk archief.¹⁶ We besluiten hiertoe na bestudering van de twee schilderijen, welke in deze zijaltaren hebben gezeten, totdat ze eigendom werden van de Capucijnen.

Twee schilderijen

Het waren een voorstelling van de *Christus aan de geselkolom*, gesigneerd en gedateerd: Theod. van Thulden, 1659(?), het andere een voorstelling van *Onze Lieve Vrouw van Goede Hoop*, dat niet werd gesigneerd. De huidige ornamentiek van het fronton en de altaartombe wijzen er nog op, dat het eerste tableau in het rechter, het tweede in het linker-zij-altaar heeft gezeten. In de plaats der schilderijen brachten de Capucijnen twee beelden aan resp. van St. Franciscus, hun stichter, en van de Volksheilige St. Antonius van Padua.¹⁷ De tableaux kregen een plaats in de kloosterrefter.

Voor de herkomst der altaarstukken uit Mechelen hebben we verschillende getuigen. Vooreerst lezen we in een handschrift uit het Stads-

archieff te Brugge (ms. 457, fol. 55–62) uit 1751, dat in de kloosterkerk Muizen te Mechelen verschillende schilderijen waren van Theodoor van Thulden, o.m. „de stucken verbeeldende de Martelie van St. Sebastiaen, de Hemelvaart van Maria, Christus aen de Colomme”.¹⁸ Enkele jaren later, in 1763, vermeldt G. P. Mensaert in zijn *Le peintre amateur et curieux*,¹⁹ dat er in genoemde kerk te zien was een „Assomption de la Sainte Vierge et Notre Seigneur attaché à la colonne”. Dat er in het nonnenconvent van Muizen zoveel doeken van Van Thulden hingen, mag ons niet verwonderen, vermits zijn broer Petrus, als Pater Benedictus van het Klooster van St. Bernard aan de Schelde daar vanaf 1655 Rector was en er ook in 1670 stierf. We weten dit alweer uit een handschrift van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (Hs. 11673, fol. 37), dat van kort na 1769 moet dateren²⁰ en waarin ook vermeld wordt dat er in de kerk meerdere schilderijen van Van Thulden hingen, o.m. „eenen lijdenden Christus aen de colomme” en een „Hemelvaart van Maria”. – Een jaar later in 1770 bevestigt R. N. van den Eynden dit in zijn werk *Provincie, stad ende distrikt van Mechelen*.²¹ Enkele jaren later, in 1783 onderging ook het klooster van Muizen het lot dat het deelde met nog 114 andere vrouwenkloosters, die door Jozef II en zijn trawanten werden opgeheven als „couvents inutiles”.²²

Konfiskatie

Behalve het meubilair van rijkelijk gesculpteerde biechtstoelen, preekstoelen en altaren werden door deze konfiskatie zo'n twee en twintig duizend schilderijen uit de Belgische conventen „opgeruimd” en verkwanseld.²³ Voor de altaren gingen er soms wel enige tientallen jaren voorbij eer ze „gedemonteerd” werden en naar elders konden verhuizen. Een dergelijk lot ondergingen ook de beide altaren van de Zusterskapel van Muizen met de daarin zich bevindende schilderijen. Ook hier hebben we, helaas, geen documenten die ons zekerheid verschaffen. Een cataoog van 1803 vertelt ons, dat er op 17 juli 1785 te Brussel voor 25 franks een „Christ à la colonne” werd verkocht,²⁴ maar nergens blijkt dat het hier het doek van Van Thulden betreft. Noch weten we met zekerheid, wanneer de beide altaarstukken met hun altaren naar Breda zijn gekomen,

maar het is alleszins aannemelijk, dat zulks gebeurde rond de jaren 1832-'34 toen pastoor W. Oomen, naar de woorden van Krüger zijn St. Barbarakerk „aanmerkelijk vergroot en verfraaid” heeft.²⁵ Uit die tijd moeten ook de „twee zeer schoone met beeldwerk versierde” biechtstoelen en een fraai gesneden communiebank van J. Cl. de Cock zijn geweest. Vlak daarop laat Krüger volgen: „ook was deze kerk (de St. Barbara) onder anderen versierd met eene goed gepenseelde schilderij van Theodorus van Thulden, *Christus aan de kolom* voorstellende”. Zoals praktisch heel de Bredase clergé, zo had ook pastoor W. Oomen,²⁶ in de zuidelijke provinciën zijn relaties. Het is dan ook geen toeval dat hij daar ging zoeken bij de meubilering en „verfraaiing” van zijn kerk. Toen in 1889 een van zijn opvolgers „opruiming” ging houden, kwam dit tableau – samen met het altaar, waarin het gevat was – en een pendant-altaar met zijn dito tableau, van de oude St. Barbarakerk in de Bredase Capucijnenkerk terecht. Zoals boven gezegd, werden de schilderijen door twee staande beelden vervangen. De schilderijen kregen een plaats in de refter.

Twee van Thulden's?

Er is nooit enige twijfel geweest aan de authenticiteit van de *Christus aan de geselkolom* als een werk van de Bossche schilder Theodoor van Thulden, bekend vooral om zijn grote doeken in het Bossche stadhuis en tientallen andere van groot formaat en barokke allure. Leerling van Rubens, gehuwd met een petekind van zijn meester, geboren in 1606 te Den Bosch en daar ook in 1669 begraven.²⁷ Geen groot meester, maar die onder de zeer vele schilderijen van zijn hand, over heel Europa verspreid, er toch mag tellen, die de meester „waard” zijn!

Het Bredase doek heeft een hoogte van 1.57 m en een breedte van 0.84 m, is gesigneerd en gedateerd.

Bij de uitbeelding van zijn onderwerp paste Van Thulden zich aan bij de kunstsmak van zijn tijd, toen hij, zoals hier, de lijdende Christus voorstelde, naar links gekeerd met korte lichtbruine baard en donkerbruin afhangend hoofdhaar, gebogen, met de handen gebonden, de lendendoek om, vastgesnoerd aan de lage kolom, naar het voorbeeld van

Rubens, Gerard Seghers, Van Diepenbeeck en Cornelis Schut, die tot zeven maal toe dit onderwerp behandelde.²⁸ Het blauwgrijs bovenkleed van de naakte Christus ligt achteloos neer achter de kleine kolom.

Kalf in zijn *Monumenten* van 1912, noch ook de rapporteur van het tiende deel van de *Voorlopige lijst van monumenten in N.-Brabant* van 1931 hebben aandacht aan het schilderij besteed, noch ook Schneider in zijn gedegen bijdrage over Van Thulden in *Oud-Holland* van 1928, welke overigens niet werd voltooid. Wel heeft deze laatste de *Christus aan de geselkolom* in ons klooster bezocht. Des te merkwaardiger is het, dat zijn oog toen niet is gevallen op het pendant, dat we boven al hebben genoemd als een voorstelling van *Onze Lieve Vrouw van Goede Hoop*".

Het schilderij meet 1.57 x 0.84 m en is naar onze mening ook een doek van Van Thulden.

Hoog in de verlichte wolken, omgeven met drie zwevende putti, zien we de H. Geest als een duif, de triangel van de H. Drievuldigheid en de zittende, gebaarde Christus met afhangend lang hoofdhaar. In naakt bovenlijf en donker rood kleed rond Zijn middel en over Zijn knieën, zit Hij met uitgestrekte armen en blote voeten, van waaruit, evenals uit Zijn doorwonde zijde, Zijn bloed neerdruppelt in de schoot van Maria en vandaaruit neervalt over de smekende mensen. Een gevleugelde engel draagt in beide handen een geplooid banderol met de woorden „Moeder van Goede Hope”, waarbij het „Bid voor ons” wegvalt in de plooiën. Terzijde daarvan de H. Maagd, gekleed in blauwe sluijer met witte ondersluiser met halsdoek, een blauwe mantel met donkerrood onderkleed, haar mantel gespreid om de rode bloeddruppels op te vangen. Twee mannen liggen geknield aan hun voeten, twee vrouwen zijn gezeten, een ervan met een in blauwgrijs kleedje gestoken kind in haar schoot, als de vertegenwoordigers van de smekende mensheid. De grijsgebaarde linksgeknielde mannenfiguur, met witte band om het hoofd en de linkerarm, heft de handen omhoog, het bovenlijf is ontbloot. De tweede in grauwbauw onderkleed en roodbruine mantel, met ruwe baard en ongesoigneerd hoofdhaar, zit gehurkt met uitgespreide hand. De middelste vrouwenfiguur, in grauwwit bovenkleed en wit onderkleed, waarbij de schouder ontbloot blijft, met grauwkleurige hoofddoek schouwt naar

Afb. 19. De Nederlandse Maagd samen met de Rechvaardigheid, door Th. van Thulden.

Raadzaal in het Stadhuis te 's-Hertogenbosch

Foto-, Pers- en Filmbureau „Het Zuiden”, 's-Hertogenbosch

Jaarboek De Oranjeboom 18 (1965)

Afb. 20. Christus aan de Geselkolom, door Th. van Thulden.

Capucijnenklooster, Breda

Foto: Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage

Afb. 21. Onze Lieve Vrouw van Goede Hoop (door Th. van Thulden?)
Capucijnenklooster, Breda

omhoog. De geheel rechts gezeten moeder in paarsblauw onderkleed en dieprood bovenkleed, en witgrauwe hoofddoek, de knieën gespreid, met daartussen haar kindje, ziet hoopvol op naar Maria.

Ofschoon niet gesigneerd, zoals we al zeiden, zouden we ook dit doek voor een werk van Van Thulden willen houden.

Vooreerst zijn er *stijlkritische* redenen, die ons in onze opvatting enige steun geven. De gehele allure van de opbouw van dit schilderij, van de diverse figuren, van de Christus met putti, van Maria met haar spitse vingers en het merkwaardige wit onder de ogen, hetgeen we ook terugvinden bij de figuren aan haar voeten, wijzen alle in die richting. Ook de schouderontbloting is geheel typisch voor Van Thulden en zijn leermeester Rubens. Men vergelijke hierbij slechts de figuur van de Nederlandse Maagd in de Bossche Raadzaal van Van Thulden.²⁹ Tenslotte wijzen we op het merkwaardige rood, dat ons o.m. herinnert aan Van Thulden's „*Omhelzing van de Rechtvaardigheid en de Vrede*” in het Bossche Centraal Noord-Brabants museum (nr. 30).

Daarnaast hebben we ook ter bevestiging van onze opvatting, dat bedoelde schilderij wel eens het werk van Van Thulden kon zijn, het schriftelijk getuigenis, waarvan we boven gewaagden, betreffende de herkomst van de *altaren*. We achten het nl. niet onwaarschijnlijk, dat de beide doeken èn van Christus aan de Geselkolom èn van Onze Lieve Vrouw van Goede Hoop al *vanouds* een plaats hebben gekregen in deze altaren, eerst in het klooster Muizen te Mechelen, en daarna in de Barbarakerk te Breda. Zeer zeker getuigen de teksten dat er te Mechelen sprake is van de Christus aan de geselkolom en van een *Maria-Ten-Hemelopneming*, als werk van Van Thulden, maar men staat er niet van te kijken, dat men dit tableau *bij oppervlakkig bezien* voor een Maria-Ten-Hemelopneming aanziet. Als men weet, dat men nog onlangs in het schilderij in de Bredase kloosterrefter een „Geboorte of Aanbidding van het Kerstkind” heeft gezien, dan mag men er zich niet over verwonderen, dat ook achttiende eeuwse toevallige bezoekers van het Mechelse nonnenklooster, al zijn het kunstcritici, in het onderhavige doek een Maria-Ten-Hemelopneming zagen.

Maar voor het geval, dat onze veronderstelling niet opgaat, en de diverse schrijvers met hun Tenhemelopneming *niet* ons doek van O.L.

Vr. van Goede Hoop hebben bedoeld, maar een ander nog onbekend werk, dan zijn de stijlkritische redenen toch voldoende grond voor de toeschrijving aan de Bossche schilder Van Thulden. We moeten dan alleen zeggen, dat we geen *schriftelijke getuigenissen* hebben voor de authenticiteit.

Tenslotte nog iets over de *ikonografie* van het doek, dat men bij aandachtige beschouwing niet anders kan zien dan als een voorstelling van de Moeder van Goede Hoop, zoals de banderol overigens zegt. Liever nog zouden we moeten zeggen, dat het beduidt: het *Middelaarschap van Christus en Maria*.

Het onderwerp is op zich niet onbekend in de laatmiddeleeuwse en zestiende-zeventiende eeuwse ikonografie. Zeer vaak ziet men Christus wijzend op zijn wonden, speciaal op Zijn zijdewond, en Maria haar borst ontblotend om Gods Vaderhart te treffen ten gunste van de smekende mensheid.³⁰ Men zie daarvoor slechts het linker bovenluik van het Passie-retabel te Geel³¹ van het einde der XVe eeuw en, wat dichter bij Van Thulden, het kapitale doek in de St. Jan van den Bosch³² door Abr. Bloemaert van 1615. Het thema is volkomen bekend. Maar uniek is in ieder geval de uitbeelding van het middelaarschap van Christus en Maria tesamen op het Bredase doek. Mij is hiervan geen enkel voorbeeld bekend. Wel zien we het neerstromen van het goddelijk bloed uit de Vijf wonden Christi in een bekken, dat engelen benutten om er zwarte zielen in te wassen als in een Fontein des Levens,³³ zoals men ook dergelijke gravures kan vinden op de titelpagina van zeventiende-eeuwse geestelijke boekjes. Maar hier is geen sprake van een borstontbloting bij Maria, maar de zuivere uitbeelding van het enige middelaarschap van de Christus, wiens bloed uit zijn wonden neervalt in de schoot van Maria, de mede-middelares, en vandaar neervalt op de lijdende mensheid.

Aldus is Maria voor Van Thulden en zijn geloofsgenoten in de XVIIe eeuw een *Moeder van Goede Hoop* geweest, die als zodanig vereerd moet zijn geweest in het kloosterkerkje der Cisterciënserinnen van Muizen-Mechelen,³⁴ en waarvan men zich nog heden een idee kan vormen door het doek van de „Mater spei” in de kloosterrefter der Bredase Capucijnen.

AANTEKENINGEN

- ¹ Brabants Dagblad d.d. 14 november 1964.
- ² Kloosterkroniek, fol. 5. Capucijnenklooster, Breda.
- ³ Ibidem.
- ⁴ V. de Munter, Pierre Joseph H. Verhaghen et son oeuvre. Brussel, 1932: Parochie-archief St. Cathrien, Den Bosch.
- ⁵ Pl. Lefèvre, Een Kempische abdij Averbode, Gids, blz. 42, z.j.; L. H. Chr. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, IV, blz. 122. St. Michiels-Gestel, 1873.
- ⁶ J. Kalf, De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de Provincie Noord-Brabant, 1e stuk: Baronie van Breda, blz. 206. Utrecht, 1912; J. B. Krüger, Kerkelijke geschiedenis van het Bisdom Breda, III, blz. 315. Bergen op Zoom, z.j.
- ⁷ Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten, X, blz. 115, Den Haag, 1931; Kalf, a.w., blz. 233; Krüger, a.w., IV, blz. 11.
- ⁸ Kalf, a.w., blz. 216; P. J. H. Cuypers—J. Kalf, De Katholieke Kerken in Nederland, blz. 507. Amsterdam, 1906; Krüger, a.w., III, blz. 325-326; Voorl. Lijst, a.w., X, blz. 91-92.
- ⁹ Kalf, a.w., blz. 316; Krüger, a.w., IV blz. 186; W. van Spilbeeck, De abdij van Tongerlo, blz. 610. Lier, 1888.
- ¹⁰ 17e Jaarboek van Antwerpen's Oudheidkundige Kring 1941, blz. 65-66.
- ¹¹ Kalf, a.w., blz. 360; Krüger, a.w., IV, blz. 331; G. C. A. Juten, De Parochiën in het bisdom Breda. Dekenaat Breda 2, blz. 314-315, Bergen op Zoom, 1935; het orgel kwam uit de abdij Postel.
- ¹² Cuypers—Kalf, a.w. voor Waspik: blz. 414; Huybergen: blz. 489; Krüger, a.w., IV, blz. 151-152 voor Steenberg.
- ¹³ Krüger, a.w., III, blz. 208.
- ¹⁴ Ibidem, III, blz. 214.
- ¹⁵ L. Godenne, Malines, Jadis et Aujourd'hui, blz. 329-330. Mechelen, 1908.
- ¹⁶ De Bredase Gemeentearchivaris Fr. Brekelmans en de archivaris van het bisdom L. Merkelsbach van Enkhuizen waren zo vriendelijk dit voor mij na te gaan, maar vonden niets. Aan beiden mijn vriendelijke dank!
- ¹⁷ Kloosterkroniek, fol. 5 ad annum 1890.
- ¹⁸ Beschrijvinge van de gedenckweirdigste schilderyen, die te sien sijn in de kercken van verschijden steden van Vlaenderen, Brabant waer by oock gevoeght is op sommige plaetsen de beschrijvinge van de schilderijen die binnen in de Abdijen, en andere kloosters, als oock in de Stadthuysen, Landthuysen ende Gildehuysen bevonden worden, opgesteld tot weghwijser der konstminnende personen. 1751. Gepubliceerd door A. Monballieu in de Handelingen van de Kon. kring voor oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, deel 67 (1963), blz. 76-91. (Vriendelijke mededeling van de heer M. Kocken, stadsarchief te Mechelen).
- ¹⁹ le Partie, blz. 176-177. Brussel, 1763.
- ²⁰ J. van den Gheyn, Catalogue des manuscrits de la bibliothèque royale de Belgique, VI, blz. 194-195: 3910 (11673): De Prioratu de Musenis Ordinis Cisterciensis Mechliniae. Brussel, 1906. — We concluderen dit uit het feit, dat op fol. 37 J. B. Descamps genoemd wordt, wiens Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant te Parijs in eerste editie verscheen in 1769. — In de editie van 1772 (Amsterdam) is op 110-111 sprake van Muizen. De editie Parijs 1792 laat het hele hoofdstuk over Muizen weg; de editie van Parijs 1838, blz. 121 handelt er weer over. — [Derival], Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens, t. IV, blz. 150-151 spreekt in een brief van mei 1783 wel

- over de Christus aan de geselkolom, niet meer over de Tenhemelopneming. Amsterdam, 1783.
- ²¹ deel II, blz. 181. Brussel, 1770.
- ²² Jos. Laenen, Étude sur la suppression des couvents par l'empereur Joseph II dans les Pays-Bas autrichiens et plus spécialement dans le Brabant (1783-'98), in Annales de l'académie royale d'archéologie de Belgique, LVII, 5e série, tome VII, blz. 422. Op blz. 376 worden de Zusters „Bernardines” genoemd. — Voor de lijst van de 114 gesupprimeerde kloosters zie blz. 419-422.
- ²³ Laenen, a.w., blz. 398-399.
- ²⁴ Catalogue de tableaux vendus à Bruxelles depuis l'année 1773, blz. 287: nr. 3286: Le Christ à la colonne, haut 5p. 6p, 1. 3p 7p; afkomstig uit „Couvents supprimés”. Brussel, (1803).
- ²⁵ dl. III, blz. 214.
- ²⁶ N. Ned. Biogr. W., II, 1021; geboren te Teteringen in 1738, priester gewijd 1809. Hij zal waarschijnlijk een der eersten geweest zijn die zijn studies heeft gemaakt op het Seminarie in de Karrestraat te Breda, door zijn naamgenoot Adr. Oomen opgericht; in het jaar 1800 overgebracht naar Den Ypelaer. Zie Brabants Jaarboek 1949, blz. 80-81; Ypelaar. Oud en Nieuw. Nieuw Ginneken 25 juli 1950, blz. 30: van de 19 studenten waarmee men begon waren er 12 zuid-nederlanders! Misschien is W. Oomen nog op het „Klein Seminarie” te Oosterhout geweest. Zie t.z.pl. blz. 36.
- ²⁷ Sedert enkele jaren bereidt, zoals in de aanvang gezegd, de Leuvense Hoogleraar Val. Denis een monografie over Van Thulden voor. Zie ons artikel over het schilderij van Van Thulden in de Bossche Raadzaal, genoemd in noot 1.
- ²⁸ Em. Mâle, L'art religieux après le Concile de Trente, blz. 262 vgg., Parijs 1932; J. B. Knipping, De iconografie van de Contra-Reformatie in de Nederlanden, I, blz. 288. Hilversum, 1939.
- ²⁹ Zie afb. 19. Men vergelijk hierbij voor de typische schouderontbloting o.a. het Wonder van St. Ignatius van het hoofdaltaar der voormalige Jezuïetenkerk te Antwerpen, thans te Weenen, door P. P. Rubens (Zie afb. 181-182 bij J. Burckhardt, Rubens (Phaidon Verlag, 1938), en afb. 169 de H. Georgius van het Prado te Madrid; afb. 218 van de linkerzijvleugel van de Kruisoprichting in de Antwerpse Kathedraal.
- ³⁰ Knipping, a.w., II, blz. 33 vgg, vooral blz. 44; M. Vloberg, La Vierge notre médiatrice, blz. 205-209. Grenoble, 1938.
- ³¹ J. van Herck, Het passie-retabel van Geel, afb. XXXIV. Antwerpen, 1951.
- ³² J. Mosmans, De St. Janskerk te 's-Hertogenbosch, blz. 444. Den Bosch, 1931
- ³³ Knipping, a.w., II, blz. 284-285.
- ³⁴ Literatuur over de verering van O.L. Vrouw van Goede Hoop (Notre Dame de bonne Espérance) in België hebben we, na serieuze navraag en ijverig zoeken, niet kunnen vinden. Vgl. Migne, Dictionnaire iconographique (Parijs, 1850) kol. 734, waar sprake is van verering te Toulouse en Valenciennes.